

PERIFERIJA ALI KRIŽIŠČE?

Jan Makarovič

Naš simpozij naj bi odgovoril na vprašanje o mestu Slovenije med evropskim centrom in periferijo; toda preden skušamo na to vprašanje odgovoriti, se moramo vprašati o smiselnosti vprašanja samega. Priznati je treba namreč, da zveni paradigma "center-periferija" v zvezi s Slovenijo nekam neobičajno. Eminentni slovenski geografi, arheologi, etnologi in zgodovinarji (Vasilij Melik, Jaro Šašel, Tone Gabrovec, Vilko Novak, Bogo Grafenauer idr.) o Sloveniji namreč ne razmišljajo niti kot o centru niti kot o periferiji niti kot o nečem, kar naj bi bilo nekje med obema ekstremoma, temveč kot o *križišču*. Vztrajno poudarjajo, da so se prek našega ozemlja že od nekdaj pretakali najrazličnejši kulturni vplivi, da so potekale tod najrazličnejše kulturne izmenjave. Obrabljena metafora, češ da smo Slovenci že od nekdaj živeli na zgodovinskem "prepihu", je šla pesniku Tomažu Šalamunu celo tako zelo na živce, da nas je nespoštljivo definiral kot "prehlajeni predmet zgodovine". Da Slovenci nikoli nismo bili center Evrope, je seveda evidentno, toda ali iz tega že samo po sebi sledi, da smo bili njena periferija? Sicer pa je treba najprej odgovoriti na še bolj temeljno vprašanje, ali Evropa sploh ima center in periferijo.

O centru in periferiji lahko govorimo predvsem tam, kjer imamo opravka z velikimi in homogenimi družbeno-ozemeljskimi tvorbami. Strukturo takih tvorb lahko ponazorimo z obliko piramide. V vrhu piramide so zgoščeni politična moč, gmotno bogastvo in duhovna kultura - v smeri proti periferiji in proti dnu pa se ta zgoščenost postopno zmanjšuje, dokler ne doseže ničelne točke. Periferija je po definiciji politično šibka, gmotno revna, kulturno zaostala in "nezgodovinska", kajti vse zgodovinsko dogajanje je zgoščeno v središču. S tega vidika se nam kaže dandanes svetovni Sever kot center, svetovni Jug pa kot periferija. V okviru Evrope pa se nam kaže Zahod kot center, Vzhod pa kot periferija.

Toda tega ne gre absolutizirati. Poleg *centripetalnih* procesov, ki koncentrirajo ekonomsko in politično moč ter kulturno vitalnost po določenih delih sveta, moramo namreč upoštevati tudi *centrifugalne*, ki so osnova *multicentričnega* razvoja. Čeprav ne gre tajiti, da je Evropa, skupaj s Severno Ameriko, v zadnjih nekaj stoletjih dosegla svetovni primat v razvoju, prehitela Indijo in Kitajsko, je ta centripetalni razvoj že sam po sebi v veliki meri posledica evropskega *multicentrizma*. Med vsemi celinami je prav Evropa zemljepisno najbolj razčlenjena, in ta razčlenjenost je dajala že od nekdaj podlago za politično fragmentacijo in kulturni pluralizem. Na podlagi podatkov, ki jih navajajo po Sorokinu in Kroeberju Naroll in sodelavci (Naroll et al., 1971), lahko izračunamo, da je znašalo povprečno število samostojnih držav v obdobju od leta 500 pr.n.št. do leta 1699 po njem na Kitajskem 8,6, v Indiji 16,0, v Evropi pa kar 55,1, čeprav gre v vseh treh primerih za podobno skupno število prebivalcev. Navkljub dokaj razširjenemu predsodku, ki daje prednost "močnim", velikim in centraliziranim državam, temelji napredek prav na politični fragmentaciji in kulturni diferenciaciji. Prav razlike so namreč tisto, kar spodbuja trgovsko menjavo, tekmovalnost ter inovativnost. Pa tudi periferije v policentrični družbi niso "mrtve", se ne iztečejo v praznino, temveč pomenijo hkrati *stičišča* različnih kultur in *meje* političnih sistemov, kjer se porajajo vedno novi izzivi, na katere odgovarjajo ljudje na vedno nove načine.

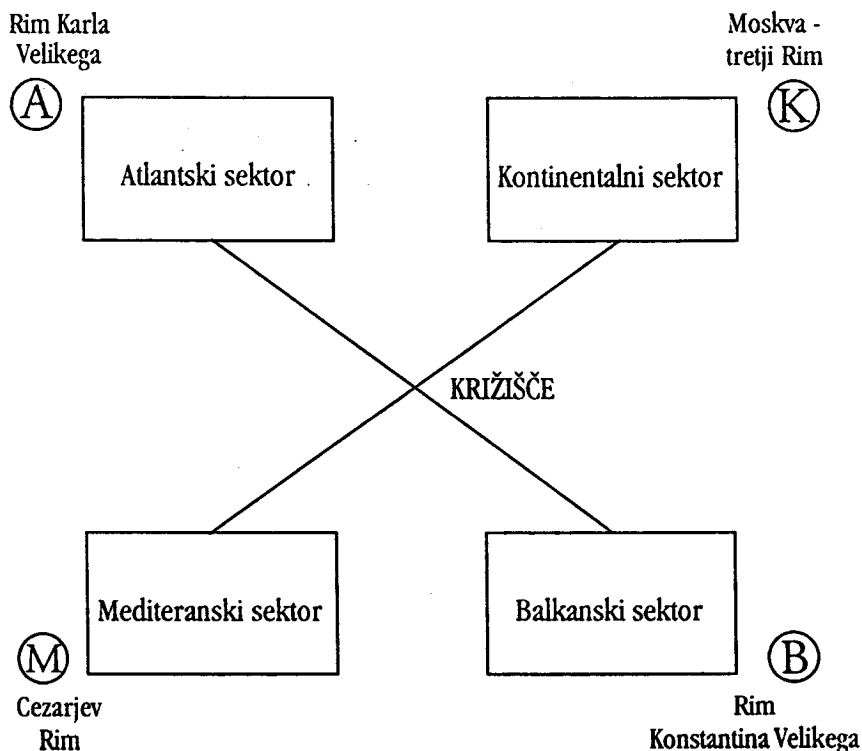
Priznati pa je seveda treba, da je tvorila Evropa pred 2000 leti, v obdobju rimskega cesarstva, politično in kulturno izrazito enoten prostor. Celotna Južna in Zahodna Evropa sta bili pod oblastjo Rima, v preostali Evropi pa sploh ni bilo nobene države. Rimske legije niso prinašale s seboj samo rimske oblasti, temveč tudi rimsko kulturo, rimsko religijo in latinski jezik. Mesta, ki so jih gradili na osvojenem ozemlju, so bila zasnovana po enotnem načrtu rimskega vojaškega taborišča, in vse to ozemlje je bilo prepreženo z rimskimi cestami ter akvadukti. Onkraj meja imperija, kjer so živela germanska, slovanska ter iranska plemena, pa se je širila resnična *periferija*, ki je plaho in neuko posnemala rimske vzore.

Toda prav kmalu se je izkazalo, da je takšno velikansko ozemlje lažje osvojiti kot pa mu vladati. In tako se je cesarstvo razcepilo na vzhodno in zahodno. Nasproti prvemu, Cezarjevemu Rimu ob Tiberi, je zrasel ob Bosporu Konstantinov *Drugi Rim*, Bizanc. Oba Rima, prvi in drugi, sta se izoblikovala v srednjem veku, v središču vzhodnega in zahodnega krščanstva, ter postala tako najpomembnejši verski središči Evrope.

Toda s tem se zgodba še ne konča. Leta 1453 osvojijo Bizanc Turki; leta 1480 odreče moskovski knez Ivan III. pokorščino tatarskemu kanu in se razglasi za prvega ruskega carja. Leta 1512 napiše menih Filofej v pismu carju Vasiliju III. znamenite besede: "Krščanske države so propadle, namesto njih obstaja le še država vašega veličanstva (...). Dva Rima sta padla, toda tretji stoji, in četrtega ne bo". Cezarjevemu in Konstantinovemu Rimu sledi torej Moskva, kot *Tretji Rim*. Seveda pa je naš dobri menih pozabil, da je medtem dobil tudi zahodni Rim svojega severnega naslednika, in sicer že leta 800, ko se je dal frankovski vladar Karel Veliki kronati papežu in razglasiti za naslednika Zahodnega rimskega cesarstva. Seveda pa je bilo "sveto" rimsko cesarstvo v nacionalnem in kulturnem oziru prav tako malo rimsko kot bizantinsko ali moskovsko. Z nastopom Martina Lutra pa se je germanski evropski severozahod versko osamosvojil od papeževega Rima. Zanimivo je, da se je to zgodilo skoraj istočasno z afirmacijo "Tretjega Rima" na slovanskem severovzhodu Evrope.

Ti "širje Rimi" so nekakšna prisposoda za kulturno in politično razdeljenost Evrope, ki traja vsaj od srednjega veka naprej. Prvi, Cezarjev in papežev Rim simbolizira *mediteransko* oziroma latinsko Evropo. Drugi, Konstantinov Rim je kulturno središče jugovzhodne, *balkanske* Evrope.* Moskva kot tretji Rim je simbol *slovanskega* sveta, ki dominira v severovzhodni Evropi, Rim Karla Velikega pa simbol *germanskega*, ki dominira v severozahodni. Pri tem obvladuje slovanski svet največji del evropske celinske gmote, germanski pa tisti del Evrope, ki meji na Atlantski ocean. Zato lahko govorimo v zvezi s tem o *celinski* in *atlantski* Evropi. Če shematično prikažemo gornje štiri evropske regije ter jih povežemo s črtami, dobimo značilni Andrejev križ (*skica 1*). Zanimivo je, da leži Slovenija prav nekje na presečišču tega križa. Slovenija seveda ni središče Evrope, kajti Evropa sploh nima središča; toda v dokajšnji meri velja trditev, da leži Slovenija v *križišču* evropskih kulturnih in političnih sektorjev. Na štirih mejah slovenskega ozemlja - madžarski, hrvaški, italijanski ter avstrijski - se srečujejo štiri največje in najpomembnejše jezikovne družine Evrope: slovanska, romanska, germanska ter ugrofinska.

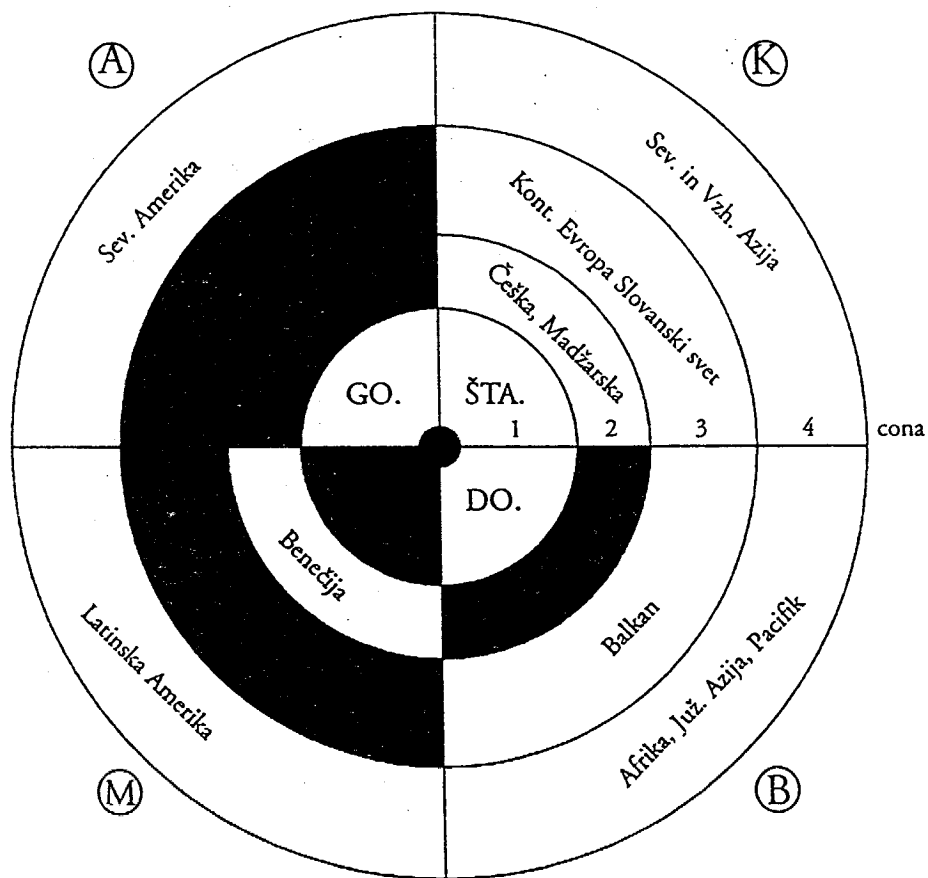
SKICA 1 Štirje sektorji evropske kulture in križišče med njimi

S stališča človeka, ki stoji na križišču evropskih regij, je ta točka seveda *središče* Evrope in središče sveta. S subjektivnega stališča je namreč vprašanje centra in periferije preprosto. Središče je vselej tam, kjer stojim, vse preostalo pa je periferija. S tega vidika je mogoče razdeliti celotno Evropo in celo ves svet na koncentrične pasove, ki imajo skupno središče v Sloveniji in sekajo povprek zgoraj opisane evropske regije, podobno kot sekajo na globusu vzporedniki poldnevnik.

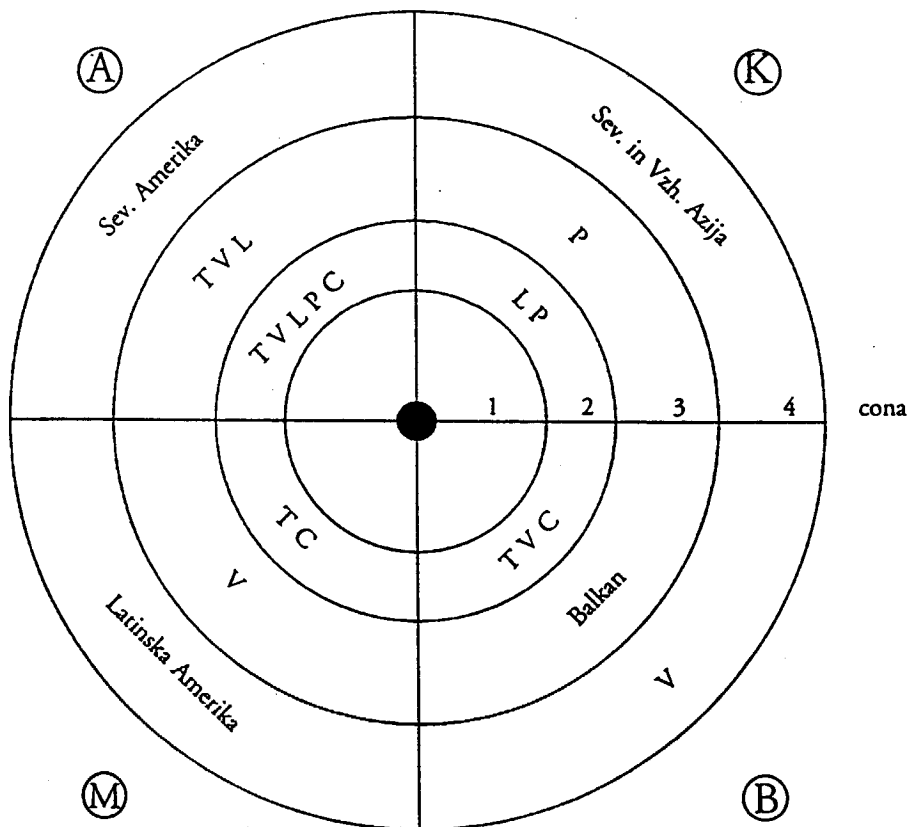
Prvi takšen pas tvori na naši shemi Slovenija sama. Drugega tvorijo države in dežele, ki so v neposrednem ali v bližnjem sosedstvu ter večinoma pokrivajo ozemlje nekdanje Avstroogrske ali dežel Združenja Alpe-Jadran. Tretji pas tvorijo preostale evropske dežele, četrtega pa druge dežele sveta. S kombinacijo teh širih pasov in širih regij dobimo skupno šestnajst območij, ki so shematično prikazana na naši *skici 2*.

SKICA 2 Geografski okvir ustvarjanja Ivane Kobilice

Čeprav je naša delitev pasov in regij bolj ali manj svojevoljna in shematična, nam pregledno prikazuje stike Slovenije s svetom. Na naši skici smo počrnilli vsa tista območja, kjer je živel, študirala, slikala, razstavljala ali prijateljevala slovenska slikarka Ivana Kobilca. Očitno je, kako pogumno je ta velika Slovenka že pred sto leti prodrla v Evropo. Toda Ivana Kobilca ni nikakršna izjema. Na *skici 3* so prikazani mednarodni stiki petih mož, ki so pomembni za razvoj slovenske kulture: Trubarja, Valvasorja, Linharta, Prešerna in Cankarja. Območja njihovih slikov so označena z začetnicami njihovih priimkov - T pomeni Trubar, V Valvasor, L Linhart, P Prešeren in C Cankar. Že na prvi pogled lahko vidimo, kako intenzivni so bili mednarodni stiki vseh, začenši s Trubarjem.

SKICA 3 Geografski okvir ustvarjanja: Primoža Trubarja (T), J. V. Valvazorja (V), A.T. Linharta (L), Franceta Prešerna (P), Ivana Cankarja (C)

Prav Trubar, ta večni pregnanec, je najboljši primer, ki kaže, kako močne so naše vezi z Evropo. Pa ne le z avstrijsko ali nemško Evropo, kakor mislijo nekateri. Trubarjeva rojstna vas Rašica je dandanes skorajda predmestje Ljubljane; toda Trubar se ne odpravi študirat v Ljubljano, kot bi bilo zanj najbolj priročno. Nasprotno, že kot enajstletni pobič se odpravi na Reko, kjer se uči pri hrvaških glagoljaših, in njegovi stiki s Hrvati od takrat naprej nikoli ne prenehajo. Trubar je zaslužen za izdajanje ne le slovenskih, marveč tudi za izdajanje glagolskih knjig. Toda Trubar, ki se podpiše kot "Rodoljub ilirski", razmišlja tudi v širših južnoslovanskih okvirih, njegov pogled

zajema celotni Balkan ter odnose med krščanstvom in turškim imperijem. Pri tem ni nepomembno, da so Turki kar dvakrat požgali Trubarjevo Rašico in da je bil Trubar vse življenje obseden od turške nevarnosti. Ne gre le za goli strah in sovraštvo, temveč za resno željo, soočiti se z nasprotnikom in ga razumeti. Kar poglejmo! Ko zve Trubar, ki živi v nemškem izgnanstvu, da imajo v Ljubljani zaprtega pomembnega turškega voditelja Usrajim bega, pride samo zato ilegalno v Ljubljano, obišče ujetnika v zaporih in se pogovarja z njim o islamu! Trubarjev protestantizem izhaja seveda iz Nemčije; toda bilo bi zgrešeno, če bi ga pojasnjevali samo z nemškimi vplivi. Nič manj pomembno ni bilo Trubarjevo bivanje v Trstu pri škofu Bonomu, kjer je bilo takrat že čuti tople sapa italijanske renesanse.

Naslednji veliki ustvarjalec, ki smo ga upoštevali na naši skici, Valvasor, je bil prav tako svetovljan. Ker je razširil po Evropi "slavo" naše dežele, ga lahko štejemo za svojega, čeprav po narodnosti ni bil Slovenec in ni pisal v našem jeziku. Družina Valvasorjev izhaja, kot je znano, iz okolice Bergama, kraja, ki je ležal takrat na skrajnem zahodnem robu Beneške republike. Naseljevanje Italijanov v slovenskih deželah je v tesni zvezi s procesi protireformacije, pa tudi z razvojem trgovskih poti, ki povezujejo predvsem Benetke in Ogrsko, se pravi manufakturna središča in vire surovin. Toda naj je bilo Valvasorjevo poreklo že kakršnokoli: njegova zaljubljenost v "domačo" deželo je nesporna. Ne prej ne pozneje ni nihče s tako orjaško energijo raziskoval vse, kar je v tej deželi lepega, zanimivega, znamenitega, skrivnostnega: njeno geografijo, zgodovino, folkloro, jezik, njeno različne pokrajine in mesta. "Slavi" te dežele je posvetil Valvasor ne le svoje življenje, temveč tudi svoje bogastvo, ki ni bilo majhno. Rodil se je kot bogataš in umrl kot revež. Toda ta njegova ljubezen do domače dežele ni imela na sebi nič provincialnega. Spodbudo za svoje veliko delo je dobil namreč prav na svojih potovanjih po Evropi, kjer je lahko opazil, da njegove domovine v tujini skoraj nihče ne pozna. Valvasor ima nemara več zaslug za širjenje poznanosti naše dežele kot katerikoli drug pisec. Saj je postal prav zaradi svojega opisa Cerkniškega jezera in razlage njegovega presihanja član angleške Kraljeve družbe. Če je Trubar pomemben zaradi tega, ker je prinesel k nam iz Evrope protestantizem, je Valvasor pomemben zato, ker je seznanil Evropo z nami samimi. Kdor piše poslej zgodovino Evrope, preprosto ne more mimo Valvasorja.

Seveda pa ostaja Valvasorjevo delo v glavnem še vedno na opisni ravni. Valvasor je slovenski Herodot, ni pa slovenski Tukidid. Pisec prve slovenske znanstvene zgodovine je šele Linhart. Obenem pa se z Linhartom odpre Slovencem neko novo obzorje, ki jim je bilo dotlej zadržano. Linhart jih namreč opozori na njihovo povezanost s *slovanskim* svetom. Podobno, kot je bil Valvasor italijanskega rodu, je bil Linhartov oče priseljenc z Moravskega. V svojem zgodovinskem delu Linhart prvi odločno pometa z avtohtonističnimi teorijami o ilirskem izvoru Slovencev, tem svojevrstnim izrazom nacionalne zaplankanosti, ter jih tako poveže s celinsko Evropo. V zvezi s tem je zanimiva tudi njegova razlaga slovanskega imena; to naj bi bilo povezano s samostalnikom "selo" in glagolom "seliti se". Ta razlaga je seveda napačna, vendar po svoje nakazuje Linhartovo prepričanje o pomembnosti geografskih premikov in ozemeljskih povezav. Pomembni so tudi Linhartovi stiki z Antonom, ki je bil sicer Nемец, vendar eden od začetnikov raziskovanja slovanstva, ki je črpal svoje znanje predvsem iz stikov z Lužiškimi Srbi. Prav tako si Linharta ne moremo zamisliti brez Herderja, pisca kulturne zgodovine človeštva, ki priznava in poudarja individualnost različnih kultur, tudi slovanskih.

Toda to ne pomeni, da je Linhart enostransko zazrt samo v slovansko preteklost. Nasprotno, Slovani se pojavijo šele v drugem delu njegove razprave. Ves prvi del, ki je posvečen obdobju do razpada rimskega cesarstva, pa obravnava predslovansko zgodovino slovenskega ozemlja. Napisan je z izredno erudicijo, na podlagi natančnega poznavanja antičnih avtorjev, in prepričljivo dokazuje bralcu, kako je to ozemlje že od pamtiveka zasidrano v evropskem prostoru. Čeprav je Linhartovo zgodovinsko delo žal ostalo nedokončano, se kaže v njem avtor kot resničen Evropejec, ki seveda ljubi svoj narod, vendar se ne zapira vanj, temveč ga vidi v njegovih povezavah z antično dediščino in drugimi slovanskimi narodi - se pravi v vsej globini evropskega časa in vsej širini evropskega prostora.

Toda Linhart ni samo avtor prve znanstvene zgodovine Slovencev, temveč je tudi avtor *Matička*, priredbe Beaumarchaisove subverzivne komedije, ki je pripravljala francosko revolucijo; celo Jožef II., ob vsej svoji prosvetljenosti, se ni mogel odločiti, da bi ji dovolil predvajanje. Leta 1790, ko je Linhart napisal *Matička*, je bila revolucija že tu: Linhart je bil v tem primeru resnično sodobnik evropskih dogajanj.

Prav tako je bil sodobnik Evrope tudi Prešeren. Je mar naključje, da je živel Prešeren v istem času kot Byron, Goethe in Heine, Puškin in Lermontov, ki predstavljajo vrh evropske poezije? V svojem otroštvu je doživel Prešeren Napoleonovo flirijo, v svoji mladosti pa Ljubljanski kongres, ko je bila Ljubljana nekaj časa središče Evrope. Ko je Prešeren študiral na Dunaju, je tam živel tudi Beethoven. Predvsem Čop je omogočil Prešernu njegove stike s slovanskim svetom; po Čopovi smrti pa je bil eden najboljših Prešernovih prijateljev izgnani poljski revolucionar Emil Korytko s katerim sta zbirala slovenske ljudske pesmi. Toda kot pesnik se Prešeren ni zgedoval niti pri Slovanih niti pri Nemcih, temveč je segal predvsem v bogato tradicijo italijanske renesanse, k Petrarki. Vsebina in oblika Prešernovih stvaritev kažeta, da je videl svoje vzore predvsem pri Grkih in Rimljanih, pri Italijanih in Špancih. Zavestno se je usmeril v mediteranski svet, ne pa v germanskega, in s tem povečal neodvisnost slovenske literature od nemške in avstrijske. Kdor stoji na križišču, ima namreč neko posebno prednost pred tistim, ki stoji na periferiji. Periferija odpira samo dve možnosti: ali se izolirati ali pa se utopiti v centru. Križišče pa nasprotno omogoča, da stopaš v odvisnost od različnih centrov in prav s tem uveljaviš svojo avtonomijo ter možnost izbire.

Podobno kot Trubar, Valvasor, Linhart in Prešeren je bil izrazit Evropejec tudi Cankar. Cankar je bil edini med vsemi, ki je velik del svojega ustvarjalnega obdobja prebil na Dunaju. V Cankarjevem času je bila monarhija seveda že tik pred svojim zaslužnim koncem. Toda zanimivo je, da se je prav takrat znašla na Dunaju cela plejada velikih ustvarjalcev: Freud, Klimt, Loos, Kraus, Schönberg, Rilke, Musil, Zweig, Schumpeter, Kokoschka, Wittgenstein. Prešeren je živel na Dunaju istočasno kot Beethoven, Cankar pa istočasno kot Freud. Šele iz svetovljanske dunajske perspektive se je Cankarju razodela vsa pritlehnost in smešnost domačih slovenskih razmer, vsa beda Doline šentflorjanske. Na srečo Cankar ni skrival tega svojega spoznanja. Z neusmiljeno satiro je bičal svoj narod in mu s tem učinkovito pomagal na njegovi poti v Evropo. Povsem drugače kot tisti, ki so se temu narodu prilizovali ter ga s tem držali v zabitosti in zaplankanosti.

In čeprav Cankar na Dunaju ni zapustil vidnih sledov svoje ustvarjalnosti, tako kot njegov sodobnik Plečnik, ki je zgradil Zacherlovo hišo, je vredno zastopal slovenstvo sredi velikih duhov, med katerimi je živel.

Ko razmišljam o teh velikih možeh, ki so ustvarjali slovensko kulturo, se nehote spomnim naših lepih slovenskih rek: Drave, Save, Soče in Mure. Kaj se ne kaže njihova lepota prav v tem, da je vsaka med njimi tako neponovljiva, tako drugačna od vseh drugih? Pa so vendarle vse tako zelo "naše", tako neločljive od naše pokrajine. Neločljive? Nikakor. Slovenska zemlja je pač majhna, premajhna celo za tako neznatne reke. In tako pravzaprav nobena med njimi ne teče v celoti po slovenskem ozemlju. Nekatere izvirajo od drugod in prihajajo k nam, druge izvirajo tukaj in tečejo k našim sosedom.

Ne, to niso reke pozabljenja, tako kot bajeslovna Leta, ob kateri bi človek pozabil na vso svojo preteklost. Nasprotno, so reke *spomina*, ki nas nenehno opozarjajo na našo tisočletno povezanost z Evropo. In reke *upanja*, ki nam kažejo pot v Evropo. Dokler se bo slovenski narod napajal iz teh rek, bo ostal čvrst in močan. Vso svojo moč pa bo izgubil v tistem trenutku, ko se jim bo odpovedal in se raje odločil za kapnice, ljubosumno obdane s plotovi.

OPOMBE

*Čeprav se dogaja dandanes na Balkanu več nekulturnega kot kulturnega, ne gre zanemariti dejstva, da je prav Balkan najstarejše kulturno središče Evrope. Saj tudi španske, nemške ter italijanske kulture ne moremo kar preprosto odpisati, preprosto ne zaradi tega, ker so vladali v Španiji, Nemčiji ter Italiji nekaj časa fašistični režimi. Vrh tega pa ne gre pozabiti, da nosi tudi Zahodna Evropa, ki vztrajno daje potuho srbski agresiji, svoj delež krivde za balkansko morijo.

LITERATURA

Naroll, R.E.C., et al. (1971), "Creativity: a cross-historical pilot survey", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, št.2